

ТИЖОРАТ БАНКЛАРНИНГ КАПИТАЛЛАШУВ ДАРАЖАСИ ВА УНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Рахматов Азизжон

катта ўқитувчи, Тошкент молия институти.

Email: azizjon.raxmatov@bk.ru

ORCID: 0000-0001-5994-360X

LEVEL OF CAPITALIZATION OF COMMERCIAL BANKS AND WAYS TO INCREASE IT

Rakhmatov Azizjon

senior teacher, Tashkent financial institute.

Email: azizjon.rakhmatov@bk.ru

ORCID: 0000-0001-5994-360X

JELClassification:G2,G21

Аннотация: Ушбу мақолада тижорат банклари капиталлашувини оширишнинг замонавий усуллари назарий ва ҳуқуқий асослари келтирилган. Республика банк тизимининг молиявий барқарорлигини янада ошириш, тижорат банкларининг капиталлашув даражасини ўстириш, уларнинг инвестициявий фаолиятини кучайтириш ҳамда ички манбалар ҳисобидан иқтисодий таркибий ўзгартириш, ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш бўйича стратегик муҳим инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш учун йўналтириладиган кредитлар ҳажмларини кўпайтириш мамлакатимизда амалга ошириладиган ислохотларнинг асосий маъсади ҳисобланади. Бунда албатта, банклар капиталлашуви даражасини уларнинг устав капиталларини ўстириш ҳисобига ошириш, акцияларни чиқариш ва фонд бозорларида жойлаштириш орқали жами капиталнинг ҳар йили камида 20 фоиз ўсишини таъминлаш керак бўлади. Айни вақтда, республикада тижорат банклари капиталлашув даражасини ошириш мақсадида ечимини топиш лозим бўлган бир қатор масалалар мавжуд. Хусусан, тижорат

банкларининг капиталлашув даражаси сустиги, давлат бюжети маблағлари ҳисобидан охирги йилларда катта миқдорда маблағлар йўналтирилиши, фонд бозорида тижорат банкларининг эмитент ҳамда инвестор сифатидаги фаол эмаслиги, ўз миқдорларига етарли даражада сифатли хизмат кўрсата олмаётганлиги, ресурслар базасининг заифлиги, банк капиталининг ЯИМдаги улушини пастлиги ва бошқа шу каби муаммолар мавжуд.

Ушбу мақолада тижорат банкларининг капиталлашув даражасини ошириш ва молиявий барқарорлигини мустаҳкамлаш, уларнинг капитали миқдори ва динамикаси, уставининг минимал талаблар бўйича таҳлил қилинган ва уларга тегишли хулосалар берилган. Шунингдек, тижорат банкларининг капиталлашув даражасини ошириш бўйича татқиқот олиб борган хорижий ва маҳаллий олимларнинг фикр-мулоҳазалари ўрганган ҳолда хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Abstract: This article presents the theoretical and legal basis of modern methods of increasing the capitalization of commercial banks. Increasing the financial

stability of the republic's banking system, increasing the level of capitalization of commercial banks, strengthening their investment activities, and increasing the volume of loans directed to the implementation of strategically important investment projects on the structural transformation of the economy, modernization of production, technical and technological re-equipment at the expense of domestic sources is being implemented in our country. is the main ground of reforms. In this case, it is necessary to increase the level of capitalization of banks by increasing their authorized capital, by issuing shares and placing them on the stock markets, it is necessary to ensure an annual growth of the total capital of at least 20 percent. At the same time, there are a number of issues that need to be solved in order to increase the level of capitalization of the commercial banks of our republic. In particular, the slow level of capitalization of commercial banks, the allocation of large amounts of funds from the state budget in recent years, the inactivity of commercial banks as issuers and investors in the stock market, their inability to provide sufficiently high-quality services to their customers, the weakness of the resource base, the low share of bank capital in GDP, and other there are similar problems.

In this article, increasing the level of capitalization and strengthening the financial stability of commercial banks, the amount and dynamics of their capital, the minimum requirements of the charter are analyzed and relevant conclusions are given. Conclusions and proposals have also been developed after studying the opinions of foreign and local scientists who conducted research on increasing the level of capitalization of commercial banks.

Калим сўзлар; тижорат банклар, капиталлашув даражаси, ресурс база, капитал, молиявий барқарорлик, устав капитал.

Key words: commercial banks, capitalization rate resource base, deposit, capital, asset and loan.

Қириш. Тижорат банкларининг капиталлашув даражасини ошириш ва молиявий барқарорлигини мустаҳкамлаш мамлакат банк тизимининг барқарорлигини таъминлашнинг зарурий шарти ҳисобланади. Шу сабабли, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони билан тасдиқланган "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси"да банк тизимини ислоҳ қилишни чуқурлаштириш ва барқарорлигини таъминлаш, банкларнинг капиталлашиш даражасини ошириш ва молиявий барқарорлигини мустаҳкамлаш мамлакат банк тизимини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари сифатида эътироф этилган. [1]

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Президентининг 2020 йил 12 майдаги «2020 — 2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида»ги ПФ-5992-сонли №армони билан 2025 йилга қадар банклар устав капиталининг энг кам миқдорини 500 млрд сўмгача босқичма-босқич ошириш белгиланган. [2]

Айни вақтда, республикамиз тижорат банклари капиталлашув даражасини ошириш мақсадида ечимини топиш лозим бўлган бир қатор масалалар мавжуд. Хусусан, тижорат

банкларининг капиталлашув даражаси суствлиги, давлат бюжети маблағлари ҳисобидан охириги йилларда катта миқдорда маблағлар йўналтирилиши, фонд бозорида тижорат банкларининг эмитент ҳамда инвестор сифатидаги фаол эмаслиги, ўз миждозларига етарли даражада сифатли хизмат кўрсата олмаётганлиги, ресурслар базасининг заифлиги, банк капиталиининг ЯИМдаги улушини пастлиги ва бошқа шу каби муаммолар мавжуд.

Материал ва метод. Мавжуд иқтисодий адабиётларда «Капитал» «капиталлашув» тушунчалари хориждик ва маҳаллий олимлар ҳамда мутахассислар томонидан ўрганилган ва тегишли таърифлар берилган.

«Капитал» термини (лотинча *capitalis* – бош, асосий) асосий мол-мулк маъносини англатади. Банк тижорат капитали ўз ичига устав капитал, кўшилган капитал, резерв капитали ҳамда таксимланмаган фойдани олади. Кўпгина адабиётларда, банк тижорат капитали банкнинг ўз маблағлари тушунчаси билан тенглаштирилади.

Кўпгина иқтисодчилар банк капитали деганда тижорат капитални назарда тутишади ва регулятив капиталга капитал етарлилигини ҳисоблашда аниқланадиган катталиқ сифатида қарашади. Банк тижорат капитали моҳиятига доир ягона ёндашув мавжуд бўлмайдиктисодий таърифлар унинг у ёки бу жихатлари, функцияларини тавсифлайди.

Жумладан, рус иқтисодчиси Г.Г.Каробова банк капиталига банкнинг иқтисодий мустақиллиги, барқарорлиги ва ишончилигини таъминловчи, моҳиятига кўра тўлиқ тўланган элемент (фонд)лар мажмуи сифатида қарайди. [3] Ҳақиқатда банк капиталининг миқдори, унинг молиявий барқарорлиги ва мустақиллигини тавсифлайди. В.П.Ивановнинг фикрича эса «Банк

капитали - бир томондан бозор иқтисодиёти маҳсули, иккинчи томондан эса у таракқиётнинг зарурий шартидир». [4]

Профессор В.М.Усоскин банк капиталига банк молиявий ресурсларининг муҳим ва ажралмас таркибий қисми сифатида қарайди. [5] Кўриниб турибдики, бу ерда капитал банк ресурсларининг муҳим ва таркибий қисми сифатида қаралиши натижасида унинг асосий вазифалари (ҳимоя, тезкор ва тартибга солиш) эътибордан четда қолган.

Иқтисодчи олима Р.Г.Ольхова банк капиталининг моҳиятини очишда «ҳимоя ёстиғи» сифатида қарайди ва банк кутилмаганда зарар кўрса капитал ҳимоя ёстиғи сифатида кўрилаётган зарар оқибатларини енгиллаштиради ва банкнинг иқтисодий жихатдан тўлов қобилиятини тиклаб олиш имкониятини яратади деб ҳисоблайди. [6]

Профессор А.Омонов ўзининг «Тижорат банкларининг ресурсларини самарали бошқариш масалалари» мавзусидаги иқтисод фанлари докторлик диссертацияда тижорат банкларнинг капиталлашув даражасига таъсир этувчи омилларни батафсил таснифлаб берганлар. [7]

Республикамиктисодчи олимларидан Ш.Абдуллаева ва А.Омонов банк капиталининг иқтисодий мазмунига қуйидагича таъриф берган: «Тижорат банкларининг капитали барқарор манба бўлиб, банкнинг операцион жараёнида кутиламаганда юзага келадиган зарарларни коплаш имконини берувчи ўзига хос ҳимоя воситасидир». [8]

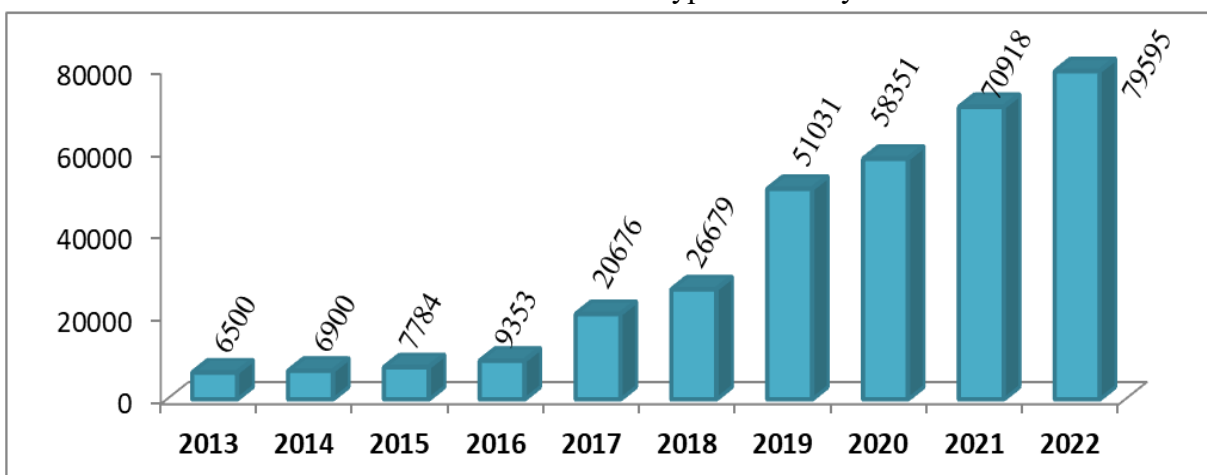
Худди шунингдек, Америкалик иқтисодчилар Крис Дж. Барлтруп ва Диана МакНотоннинг фикрича, банк капитали банк фойлиятида юзага келадиган турли хил кўзда тутилмаган

ҳолатларнинг олдини олиш учун етарли резерв бўлиши билан бирга, ўзгарувчан шароитга мослашишда юзага келадиган тўловга қобилиятсизликни бартараф қилишда ёрдам беради ва банк капиталининг ҳажми ҳар бир мамлакатда банк тизими ҳамда унинг иқтисодининг ривожланишига қараб турлича бўлишини таъкидлашган. Бундан ташқари, Крис Барлтроннинг банк капиталига «қимматли» манба сифатида берган таърифини эътироф этган ҳолда, бу ерда ҳам капиталнинг моҳиятига бир томонлама аҳамият берилганлигини таъкидламоқчимиз. [9] Ҳолбуки, банк капитали нафақат қимматли манба, балки кўшимча манба ва ҳимоя воситаси сифатида ҳам майдонга чиқиши мумкин.

Р.Қурбонов эса ўз илмий тадқиқотларида “Тижорат банкларининг капиталлашув даражасини ошириш ва молиявий барқарорлигини мустаҳкамлаш мамлакат банк тизимининг барқарорлигини таъминлашнинг зарурий шарти” -деб ҳисоблайди. [10,11]

Мақолани тайёрлашда тижорат банкларининг капиталлашув даражасини ошириш бўйича амалий маълумотлар таҳлил қилинди ва барча фойдаланилган маълумотлар амалдаги қонун ҳужжатлари ва Марказий банкнинг статистик кўрсаткичлари асосида муаллиф томонидан тадқиқ қилинди. Мақолада гуруҳлаштириш, таққослаш, тизимли ёндашув, ва таркибий таҳлил усуллари қўлланилди.

Натижалар. Республикамиз амалиётида йиллар давомида тижорат банклари ресурс базасининг мустаҳкамланиб бориши кузатилмоқда. Бунда албатта, банкларнинг регулятив капиталининг ўрни ҳам катта аҳамиятга эга ҳисобланади. Республикамиз тижорат банклари регулятив капитали охириги йилларда сезиларли суръатларда ўсди. Бу эса, мамлакатимиз ҳукумати ва Марказий банк томонидан тижорат банкларининг устав капиталини ошириш сиёсатини олиб борилаётганлиги билан изоҳланади. Умумий ҳолда, республикамиз тижорат банкларининг жами капитали динамикасини қуйидаги расмда кўришимиз мумкин.

1-расм. Республикамиз тижорат банклар жами капитали динамикаси (йил бошига млрд.сўмда) [12]

1-расм маълумотларидан кўриниб турибдики, Республикамиз тижорат банклари жами капитали

сўнгги ўн йилда 12,2 баробарга ошган. Биргина 2018 йилда банкнинг жами капитали 2019 йилга нисбатан 1,9

баробаридан кўпроқ ўсиб 58351 млрд.сўмни ташкил этди. Бу эса тижорат банклар раҳбариятининг капиталлашув даражасига алоҳида эътибор берилаётганлигини, банк тизимида содир бўлиши мумкин бўлган рисклар оқибатида юзага келувчи йўқотишларни қоплашга етарли бўладиган маблағлар ўз вақтида йўналтирлаётганлигидан далолат беради.

Мунозара. Бизга маълумки, 2023 йил 1 сентябрдан эътиборан банк устав капиталининг энг кам миқдори 200 млрд.сўмни ташкил этиши керак [13]. Бу бўйича қонун лойиҳаси ўтган йил октябрда анонс қилинган ва қонун апрелда кучга кирган. Яъни Марказий

банк "Банклар ва банк фаолияти тўғрисида"ги Қонунининг 13-моддасига киритилган ўзгартиришларга кўра, банк устав капиталининг энг кам миқдори 2023 йил 1 сентябрдан бошлаб икки юз миллиард сўмни ва босқичма-босқич 2025 йил 1 январдан беш юз миллиард сўмни ташкил этиши лозимлиги борасида қатъий ва собит ҳаракатларни амалга оширишини маълум қилмоқда. Аммо, ҳозирги пайтда барча тижорат банклар ҳам белгиланган устав капиталларининг минимал миқдорларини тўлиқ шакллантира олгани йўқ. Буни қуйидаги жадвалда кўришимиз мумкин.

1-жадвал

Тижорат банклар жами ва устав капитали миқдори бўйича гуруҳланиши [12]

Кўрсаткичлар номи	Жами		Шулардан (сони бўйича):					
	Банклар сони	Сумма (млрд. сўм)	100 млрд. сўмгача	100 дан 300 млрд. сўмгача	300 дан 500 млрд. сўмгача	500 млрд. сўмдан 1 трлн. сўмгача	1 трлн. сўмдан 2 трлн. сўмгача	2 трлн. сўм ва ундан юқори
01.01.2022 йил ҳолатига								
Жами капитал	33	70918	2	8	5	2	8	8
Шундан, устав капитали	33	54760	2	11	7	3	3	7
01.01.2023 йил ҳолатига								
Жами капитал	31	79565	1	5	4	5	5	11
Шундан, устав капитали	31	59857	1	7	7	5	4	7

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, тижорат банкларимизнинг жами ва устав капиталини гуруҳлаш натижасида 2023 йил бошига 8 та тижорат банкнинг устав капитали белгиланган минимал миқдор 300 млрд.сўмга етмаяпти. Бу эса асосан хусусий банклар хиссасига тўғри келмоқда. Лекин мазкур талабларга жавоб бермайдиган банклар ўз капиталини мувофиқлаштириш бўйича

бирон жиддий ҳаракатни амалга ошираётгани йўқ. 1 май ҳолатига камида 8та банк яна уч ойдан кейин кучга кирадиган талабларга жавоб бермайди [14]. Шулардан Пойтахтбанк, Равнақ банк, Мадад инвест банк ва Ўзғроэксспортбанк кеча ташкил бўлган эмас, эски банклар.

Бунақа вазиятда регулятор ҳисобланган Марказий банк устав капитали минимал талабларга жавоб

бермайдиган банкларга бошқа банкларга қўшилиш тавсия этилишини, акс ҳолда уларнинг лицензияси чақириб олинлишини таъкидлаган [15].

Хулоса. Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, тижорат тижорат банклари ўзларининг устав капиталини ошириш имкониятларини излаб топишлари керак. Акс ҳолда, банклар Президентимизнинг 2020 йил 12 майдаги ПҚ-5992-сонли Фармонни тўлиқ бажарилмаслигига олиб келади. Бу эса, тижорат банклари фаолиятини давом эттиришини сўроқ остида қолдиради.

Бундан кўринадики, тижорат банкларимиз оз муддат ичида устав капиталини миқдорини кескин оширишлари керак. Бундан ташқари, тижорат банклари томонидан чиқариладиган акцияларни жойлаштириш билан боғлиқ муаммолар мавжуд. Банклар томонидан таклиф этилаётган дивидендларнинг ўртача йиллик ставкаси банклардаги депозит ставкалари билан деярли бир хил, бундан ташқари улар ўзгарувчан бўлиб, банк фаолияти билан боғлиқ муаммолар натижасида дивидендлар миқдори камайиб кетиши мумкин. Яна Тижорат банкларнинг капитали таркибида бўлган эмиссион даромадлар деярли сезилмайдиган даражада. Бу ҳолат банкларимиз акциялари қимматбаҳо қоғозлар бозорида деярли номинал баҳоси миқдорида сотилади. Уларнинг бозор (реал) баҳосига таъсир етувчи омиллар йўқлигича қолмоқда.

Юқорида қайд этилган муаммоларни ҳал қилиш мақсадида, фикримизча, қуйидаги тадбирларни амалга ошириш керак:

1. Давлат томонидан молиявий имтиёзлар қўллаш орқали тижорат

банклар айниқса, хусусий банклар акцияларининг инвестицион жозибадорлигини ошириш ва шунинг асосида банклар устав капиталини 2023 йил 1 сентябргача устав капиталининг минимал миқдорларини белгиланган талаблар даражасига келтирилишига эришиш зарур.

2. Тижорат банклари акцияларини иккиламчи қимматли қоғозлар бозорида кенг қўламда олди-сотди қилинишини таъминлаш лозим. Бунинг учун аввало тижорат банклари томонидан оддий акцияларга тўланадиган дивидендлар даражасини инвесторлар манфаатига мақбул келадиган даражага етказиш лозим. Бунда ҳукуматнинг қисқа муддатли облигацияларга тўланадиган фоизлардан асос сифатида фойдаланиш, инвесторларнинг банк акцияларига қилган қўйилмалари ва улардан оладиган даромадларига инфляция даражаси ва валюта курси таъсирини ҳисобга олиш зарур. Кўпгина тижорат банклари устав капиталини ошириш мақсадида соф фойдани асосий қисмининг бир неча йил кетма-кет капиталлаштиришлари уларнинг тўлайдиган дивидендларини камайишига олиб келмоқда. Соф фойданинг капиталлаштирилишида капитални шакллантириш матрицасидан фойдаланиш ва дивидендларнинг доимий ўсиш тенденциясини ушлаб туриш лозим. Акс ҳолда иккиламчи қимматли қоғозлар бозорида акцияларга бўлган барқарор талабни юзага келтириш ва банк акцияларининг бозор баҳосини аниқлаш имкони бўлмайди.

3. Тижорат банклар томонидан жорий йилда олинадиган соф фойдасини асосий қисмини устав капитални оширишга йўналтиришлари керак.

Умумий олганда, тижорат банклар 2023 йилнинг 1 январигача устав капиталнинг минимал миқдорларини белгиланган талаблар

даражасига етказишмаса, ўз фаолиятини тўхтатиши ёки бошқа банкка қўшилиши мумкин. Бунинг натижаси албатта, банк тизимига салбий таъсир кўрсатади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2017. – № 6. – 32-б.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 5992-сонли “2020 — 2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида”ги ПФ- Фармони, 2020 йил 12 май
3. Коробова Г.Г. Банковское дело: Учебник. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Магистр, Инфра-М, 2015. — 592 с.
4. Кисилев В.В. «Управление банковским капиталом» Москва, «Экономика», 1997. с 18.
5. Усоскин В.М. Современный коммерческий банк: Управление и операции. Изд.4, стереотип.– М.: «Ленанд», 2014. с. 328.
6. Банковское дело. Под.ред. проф.О.И.Ловрушина – М.: «КноРус», 2016. с 800.
7. Омонов А.А. Тижорат банкларининг ресурсларини самарали бошқариш масалалари. Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун бажарилган диссертация автореферати. –Т.: 2008, БМА, 36 б.
8. Ш.З.Абдуллаева, А.А.Омонов. Тижорат банклари капитали ва уни бошқариш. – Т.: «Иқтисод-молия», 2006. 120 б.
9. Крис Дж. Барлтроп и Диана МакНотон. Банковские учреждения в развивающихся рынках. Материалы ИЭР. Том II. Всемирный банк. Вашингтон 2002. с 240
10. Kurbanov R. B., Khudoyberganova Z. Z. Matters of the increasement of private banks' capitalization level //Экономика и бизнес: теория и практика. – 2018. – №. 6. – С. 103-105.
11. Курбанов, Р. (2022). Банклар капиталлашув даражасини оширишнинг долзарб масалалари. Economics and education, 23(4), 96-101.
12. <http://www.cbu.uz> –Ўзбекистон Республикаси Марказий банк расмий сайти маълумотлари
13. <https://lex.uz/docs/4581969> - Ўзбекистон Республикаси Марказий банк расмий сайти маълумотлари
14. https://cbu.uz/oz/press_center/news/1072228/?sphrase_id=156551 - Ўзбекистон Республикаси Марказий банк расмий сайти маълумотлари
15. <https://cbu.uz/oz/statistics/bankstats/1067341/> - Ўзбекистон Республикаси Марказий банк расмий сайти маълумотлари